



УДК 159.923.2:316.647.5-057.87(477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-7>

ВИМІРИ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Шебанова Віталія Ігорівна,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Херсонський державний університет
vitaliashebanova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1658-4691>

Дементьєва Капіталіна Георгіївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної і прикладної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
dkg0904@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2721-9398>

Чикур Лілія Дмитрівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
chicur63@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3790-0435>

Мета. У статті розглянуто виміри етнічної толерантності української студентської молоді.

Методи. Для збору даних щодо особливостей етнічної толерантності студентської молоді було застосовано опитувальник «Типи етнічної ідентичності» (Г.У. Солдатової, С.В. Рижової). У дослідженні взяли участь студенти I–II курсів трьох вищих навчальних закладів південного регіону України: Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (59 осіб), Херсонського державного університету (38 осіб) та Херсонського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом (19 осіб). Усі респонденти отримували вищу освіту за гуманітарними спеціальностями, що зумовило кількісну перевагу дівчат у складі вибірки. Вік досліджуваних – від 16 до 20 років (середній вік 18,12±0,86). Характерною відмінністю вибірки є етнолінгвістичний аспект: хоча всі респонденти є громадянами України, більшість досліджуваних використовує в побутовому спілкуванні російську мову.

Результати. Емпіричне дослідження етнічної толерантності української студентської молоді виявило, що провідним типом етнічної ідентичності досліджуваної студентської вибірки виявилася позитивна етнічна ідентичність, тобто оптимальний баланс толерантності щодо своєї та інших етнічних груп – цей показник переважає в 76,7% досліджуваних. Серед них у 28,4% позитивна етнічна ідентичність доповнена вираженими проявами етнічної індивідуальності, що проявляється в неактуальності власної етнонаціональної приналежності.

Висновки. Домінування гіпоідентичності або гіперідентичності (у формі етнофанатизму та етнотроїзму) зустрічається в 10–13% студентів, що є невисоким показником, проте його не варто ігнорувати, ці випадки потребують пильної уваги дослідників. Перспективами подальших досліджень є виявлення психологічних механізмів формування когнітивних установок, емоційних переживань, складника національної ідентичності українського народу різних поколінь.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, українська молодь, етнічна толерантність, етнічна ідентичність.

DIMENSIONS OF ETHNIC TOLERANCE OF UKRAINIAN STUDENT YOUTH**Shebanova Vitaliia Igorivna,**Dr. in Psychology, Professor,
Professor at the Department of Psychology
*Kherson State University*vitaliashebanova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1658-4691>**Dementieva Kapitolina Georgiivna,**Ph.D. of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Applied Psychology
*Odesa I. I. Mechnikov National University*dkg0904@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2721-9398>**Chykur Liliia Dmitrivna,**Ph.D. of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
*Odesa I. I. Mechnikov National University*chicur63@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3790-0435>

Purpose. The article considers the dimensions of ethnic tolerance of Ukrainian student youth.

Methods. To collect data on the peculiarities of ethnic tolerance of student youth, we used the questionnaire “Types of ethnic identity” (by G.U. Soldatova, S.V. Ryzhova). The study involved I–II year students of three universities in the southern region of Ukraine: Odesa I.I. Mechnikov National University (59 people), Kherson State University (38 people) and Kherson Institute of the Interregional Academy of Personnel Management (19 people). All respondents received higher education in the humanities, which led to a quantitative advantage of girls in the sample. Age of subjects – from 16 to 20 years (mean age 18,12±0,86). A characteristic difference of the sample is the ethnolinguistic aspect – although all respondents are citizens of Ukraine, the vast majority of respondents use Russian in everyday communication.

Results. An empirical study of ethnic tolerance of Ukrainian students found that the leading type of ethnic identity of the studied student sample was a positive ethnic identity, the optimal balance of tolerance towards their own and other ethnic groups – this figure prevails in 76,7% of respondents. Among them, 28,4% have a positive ethnic identity complemented by pronounced manifestations of ethnic indifference, which is manifested in the irrelevance of their own ethnicity.

Conclusions. The dominance of hypoidentity or hyperidentity (in the form of ethno-fanaticism and ethno-egoism) occurs in 10–13% of students, which is a low figure, but it should not be ignored, these cases require close attention of researchers. Prospects for further research are to identify psychological mechanisms for the formation of cognitive attitudes, emotional experiences, a component of the national identity of the Ukrainian people of different generations.

Key words: *identity, national identity, Ukrainian youth, ethnic tolerance, ethnic identity.*

Вступ. Проблема формування національної ідентичності виникла із самого початку будівництва сучасної української державності та дотепер не втрачає значущості. Особливо гострою вона стала у зв'язку з окупацією наших територій сусідньою державою та підтримкою цих дій частиною місцевого населення. Сепаратистські настрої всередині країни з болісною очевидністю поставили українське суспільство перед фактом, що без формування міцної колективної ідентичності неможливо забезпечити стабільну побудову демократичної держави. У східних і південних регіонах, історично асоційованих із російським впливом, ця тема є болісною та конфліктогенною, проте вкрай необхідною

для вивчення. Наше суспільство охоплене перманентною кризою національної (а також громадянської, етнічної, етнолінгвістичної, регіональної і навіть релігійної) ідентичності, наслідки якої суттєво впливають на здатність громадян мобілізуватися та консолідуватися для вирішення важливих суспільних завдань.

Оскільки Україна є молодою державою, очевидно, що процес формування національної ідентичності населення проходить кризові трансформації. Усі ми є сучасниками та співучасниками цих змін. Проте науковий пошук через свою інерційність (необхідність належної концептуалізації та операціоналізації досліджуваних понять, тривалу організацію емпіричних пошуків, осмислення даних



у певному історичному контексті тощо) зазвичай відстає від суспільних процесів.

Постає необхідність вивчення психологічних характеристик національної ідентичності нового покоління Z, яке виросло в унікальних умовах хаотичного постмодерного суспільства (так звані «зумери»). Це перша вікова когорта, що сформувалася в повністю глобалізованому, віртуалізованому та діджиталізованому світі. Нинішніх студентів, які народилися на початку 2000-х років, можна вважати вільними від сумнозвісної радянської ідентичності та колективних травм, властивих старшим поколінням. Водночас у турбулентному світі без сталих суспільних норм і ціннісних орієнтирів молоді люди вимушені самостійно вибудовувати власну ідентичність: соціально-рольову, гендерну, релігійну, політичну, громадянську та інші. Наразі цей процес є малоусвідомленим і некерованим, часто відбувається шляхом випадкових спроб та помилок, супроводжується ризикованими експериментами, болісним пошуком власного місця у складних і неоднозначних життєвих реаліях.

На основі проведеного аналізу наукових джерел маємо констатувати, що стан дослідження національної ідентичності як психологічного феномену, крізь призму якого можна вивчати важливі аспекти соціального життя та впливати на них, наразі не відповідає наявним потребам українського суспільства. Насамперед потребує розроблення й удосконалення методологічна база для аналізу цього явища, його якісної інтерпретації та кількісної оцінки.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

Проблематику національної ідентичності найчастіше вивчають соціологи, політологи, філософи та управлінці. При цьому вони оперують психологічними поняттями «свідомість», «самосвідомість», «цінності», «внутрішній конфлікт», «ідентичність» тощо. Аналіз праць у зазначених галузях науки дає можливість зрозуміти закономірності формування національної ідентичності як на індивідуальному рівні, так і на рівні великої соціальної спільноти – нації.

За визначенням Е. Сміта, нація – це велика спільнота людей, які мають єдиний кодекс прав та обов'язків, а також спільні інституції в межах чітко визначеного соціального простору – демаркованої території, з якою члени спільноти ототожнюють себе та до якої відчувають свою приналежність (Сміт, 2006). *Держава* як різновид політичного об'єднання та *територіальна нація* як різновид спільноти виникли в тісному зв'язку одна з одною. Національне будівництво характерне для розвиненого індустріального й постіндустріального суспільства з розвинутою самоідентифікацією.

На переконання Е. Сміта, західна «громадянська» модель нації містить чотири головні компоненти: історичну територію, політико-юридичну спільноту, політико-юридичну рівність членів, спільну культуру та ідеологію (Сміт, 2006). Розглянемо їх детальніше.

Чітко визначені території. Ідеться про «історичну» землю, «рідний край», «колиску» народу. Місцевість і народ чинять взаємний сприяльний вплив протягом життя низки поколінь. Територія є скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де «жили, працювали, молились і боролися наші мудреці, святі й герої». Усе це робить рідний край унікальним: «його гори, річки, узбережжя та міста стають місцями шаноби й захоплення, значення яких під силу збагнути тільки членам нації» (Сміт, 2006). Територіальні ресурси стають власністю народу; «чужинці» не мають права їх використовувати.

Ідея Батьківщини (*patria*), сукупність законів та інституцій. Держава потребує регулювальних інституцій, які відображають спільні політичні очікування й цілі. Вони втілюються в законах, хартіях, конституціях та інших нормативних актах, які поважають та яких дотримуються всі громадяни (Сміт, 2006).

Поряд із розвитком почуття правової і політичної спільноти з'являється **почуття рівності** членів такої спільноти. Найсуттєвішим елементом нації є політичні, юридичні, громадянські, соціоекономічні права й обов'язки її представників (відповідно, ненадання цих прав та обов'язків чужинцям). Важливо, щоб усі члени нації мали юридичну рівність, незалежно від владного статусу та багатства виконували спільні закони.

Система цінностей і традицій населення або його серцевинної спільноти. Е. Сміт вважає: «Нації повинні мати певну систему спільної культури та громадянської ідеології, низку спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм» (Сміт, 2006). Творення спільної культури є завданням національних інститутів гуртування, насамперед державної системи освіти та засобів масової інформації. Національні спільноти об'єднуються спільною культурою, історичною пам'яттю, символами, міфами та традиціями. Там, де держава дозволяє існувати іммігрантським спільнотам із традиційною для них культурою, минає декілька поколінь, перш ніж нащадків іммігрантів допустять до кола «нації» через освітні інститути.

Варто сказати, що, крім західної *територіально-правової* моделі, в Азії та Східній Європі сформувалася інша концепція нації – *етнічна*. Її визначальною рисою є акцент на спільності походження та культури. Якщо

західна модель припускає, що індивід може самостійно вибрати, до якої нації приєднатися, східна модель проголошує, що людина (навіть якщо вона назавжди емігрувала на іншу територію) неминуче залишається членом спільноти, у якій народилася, і довічно несе на собі її печать (Сміт, 2006).

Узагальнюючи риси обох моделей, Е. Сміт сформулював найголовніші риси національної ідентичності як колективного феномену:

- 1) історична територія, рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів спільноти;
- 5) спільна економіка та можливість вільно пересуватися територією (Сміт, 2006).

Отже, *нація* є сукупністю людей, які мають власну назву, історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, масову громадську культуру, спільну економіку, єдині юридичні права й обов'язки. Таке визначення розкриває складність абстрактної природи національної ідентичності. Нація фактично привласнює елементи інших різновидів колективної ідентичності (класової, релігійної, етнічної). Тому національна ідентичність може поєднуватися з іншими різновидами ідентичностей, а національна ідеологія здатна приймати різні переконливі форми, такі як лібералізм, фашизм чи комунізм. Національну ідентичність, багатовимірну за своєю суттю, не можна звести до єдиного елемента, її також не можна легко або швидко прищепити населенню за допомогою штучних засобів (Сміт, 2006).

Силу національної ідентичності добре ілюструють функції, які вона виконує для груп та окремих індивідів. Е. Сміт виділяє зовнішні (територіальні, економічні та політичні) і «внутрішні» об'єктивні наслідки (Сміт, 2006). Нас особливо цікавить останній вимір.

Е.В. Грицай та М.В. Ніколко вважають найочевиднішою функцією національної ідентичності згуртування людей як громадян однієї держави та представників однієї нації. Соціальна солідарність має на меті формування комфортних умов проживання, а «ми»-інтенція дає можливість залучати представників різних груп у процес спільної активності задля подолання конкретних побутових і соціальних проблем (Грицай, Ніколко, 2009).

Завдяки обов'язковій стандартизованій системі масової освіти влада намагається змалку «прищепити» громадянам національні ідеали та цінності, самотутню однорідну культуру. Держава розвиває соціальні зв'язки між окремими індивідами, створює набір спільних символів. Прапори, монети, гімни, пам'ятники, традиції, церемонії нагадують людям про їхню спільну національну спадщину та культурну спорідненість. На думку Е. Сміта, нація

перетворюється на гурт «натхнених вірою», спроможних долати труднощі та перешкоди (Сміт, 2006).

Зрештою, почуття національної ідентичності є засобом самовизначення та самоорієнтації індивіда крізь призму колективної особистості. Саме завдяки спільній самотутній культурі ми спроможні дізнатися, хто ми в сучасному мінливому й непевному світі. Відчуття спільної приналежності зміцнює і надихає особистість, допомагає подолати невпевненість та дезорієнтованість у складній системі соціальних відносин (Шебанова та ін., 2022).

Процес самовизначення, тобто зв'язок індивіда з колективним національним «Я», що є ключем до формування національної ідентичності, породжує найбільше питань і сумнівів у вчених (Чикур, 2021).

У заявленому контексті важливе окреслення *ідентитетів*, які відповідають за самовизначення особистості в системі відносин суспільства. Ідентитет – це продукт свідомості (вищих форм самосвідомості), що стосується усвідомлення сутності свого «Я» через акти пов'язування та ототожнення себе з колективними сутностями локальної цивілізації, культури, нації, історичної доби. У цьому сенсі ідентичність маніфестує головні символи включення індивіда у спільноту (Чечельницька, 2013).

2. Методологія та методи. Для збору даних щодо особливостей етнічної толерантності студентської молоді було застосовано опитувальник «Типи етнічної ідентичності» Г.У. Солдатової та С.В. Рижової.

У дослідженні взяли участь студенти I–II курсів трьох вищих навчальних закладів південного регіону України: Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (59 осіб), Херсонського державного університету (38 осіб) та Херсонського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом (19 осіб). Усі респонденти отримували вищу освіту за гуманітарними спеціальностями, що зумовило кількісну перевагу дівчат у складі вибірки. Вік досліджуваних – від 16 до 20 років (середній вік 18,12±0,86). Характерною відмінністю вибірки є етнолінгвістичний аспект: хоча всі респонденти є громадянами України, більшість досліджуваних використовує в побутовому спілкуванні російську мову.

3. Результати та дискусії. Згідно з результатами опитувальника «Типи етнічної ідентичності» Г.У. Солдатової та С.В. Рижової провідною формою прояву ідентичності студентів (з відчутною перевагою) виявилася *позитивна етнічна ідентичність*, тобто поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. Середні результати шкал наведені в таблиці 1.



Таблиця 1

Описові статистики вибірки за типами етнічної ідентичності (N=116)

Середні тенденції та міри розподілу	Форми гіпоідентичності		Норма	Форми гіперідентичності		
	Етніцизм	Етнічна індиферентність	Позитивна етнічна ідентичність	Етноегоїзм	Етноізоляціонізм	Етнофанатизм
Середнє	3,70	10,33	16,22	5,41	4,70	6,29
Медіана	3,5	9	16	5	5	6
Стандартна помилка	0,26	0,31	0,24	0,22	0,21	0,18
Стандартне відхилення	2,82	3,31	2,60	2,42	2,25	1,92
Мінімум	0	5	11	1	0	0
Максимум	10	19	20	11	9	11
Перевірка нормальності						
Kolmogorov-Smirnov Z	1,52	1,86	1,38	1,09	1,33	1,77
Asymp. Sig.	0,02	0,00	0,04	0,18	0,06	0,00
Асиметрія (стандартна помилка 0,225)	0,8	1,03	-0,02	0,15	-0,19	-0,13
Екссес (стандартна помилка 0,446)	-0,93	0,43	-1,11	-0,45	-0,54	0,93

Примітка: розподіл вважається рівномірним, якщо значущість критерію Колмогорова-Смирнова (Asymp. Sig.) більша за 0,05

Оскільки більшість показників має нерівномірний розподіл, розглянемо відсоткову частку різних типів ідентичності у вибірці.

У процесі аналізу співвідношення шкал в індивідуальних результатах (профіль ідентичності) виявлено 56 осіб (48,27% вибірки), у яких *позитивна форма ідентичності* є провідною. Отже, більшість студентів люблять свій народ, не приховують власну національність, віддають перевагу способу життя свого народу. При цьому вони з інтересом ставляться до інших народів, поважають чужу мову й культуру, готові дружити, мати справи та мирно домовлятися з представниками будь-якої нації, незважаючи на відмінності.

Розробники методики зазначають, що в поліетнічному суспільстві (яким є український народ) позитивна етнічна ідентичність має характер норми та властива більшості. Вона задає оптимальний баланс толерантності щодо своєї та інших етнічних груп. Це дає змогу розглядати її як необхідну умову стабільного існування нації та мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі (Солдатова і др., 2008: 141).

Водночас 33 особи (28,44% вибірки) мають змішаний тип ідентичності, що поєднує виражені прояви норми та *етнічної індиферентності*, що проявляється в невизначеності й неактуальності етнічної приналежності.

У 15 студентів (12,93% вибірки) у профілях етнічної ідентичності переважають тільки форми *гіпоідентичності*. Розмивання власної етнічної ідентичності (етнічна індиферент-

ність) поєднується з вираженими проявами *етніцизму* – відходу від власної національної спільноти та пошуку критеріїв соціально-психологічної ідентифікації за іншими ознаками, поза категоріями нації чи етносу. Такі молоді люди не поважають власний народ та переживають сором за людей своєї національності, при цьому відчувають перевагу представників інших національностей і власну неповноцінність.

Ознаки гіпоідентичності не є проблемою з позиції суспільної взаємодії, оскільки вони пов'язані з високою толерантністю до представників інших націй та етнічних спільнот. Проте така невизначеність може мати наслідки для самої особистості (це буде з'ясовано на наступних етапах аналізу).

Водночас у 12 студентів (10,34% вибірки) виявлено трансформації самосвідомості за типом *гіперідентичності*, переважно сполучення етноегоїзму та етнофанатизму. Це може виражатися в неприйнятті способу життя інших народів, відчутті переваги українського народу, напруженості та роздратуванні в разі близького спілкування з представниками інших націй. Такі особи вважають, що взаємодія з людьми інших національностей може бути джерелом неприємностей, а також що для захисту інтересів своєї нації дозволені будь-які засоби та жертви. Гіперболізація етнічної ідентичності небезпечна посиленням деструктивності в міжетнічних відносинах, проявами нетерпимості й дискримінації інших за етнічною чи національною ознакою.

Порівняємо отримані результати з даними попередніх дослідників.

У крос-культурних дослідженнях Г.У. Солдатової було виявлено від 5 до 9,5% осіб із гіперетнічною самосвідомістю – закритих до спілкування або вороже налаштованих стосовно інших народів (частка відрізняється в різних національних групах) (Солдатова, 1998; Солдатова и др., 2008). Частка етнічно індіферентних осіб, які «ніколи серйозно не ставляться до національних проблем», виявилася практично однаковою в усіх національних вибірках і коливалася в межах 10–12%. При цьому майже в половині дорослих опитаних позиція індіферентності доповнювала загальну позитивну установку на міжетнічну взаємодію (Солдатова и др., 2008). Статистика нашої вибірки підтримує цю тенденцію, щоправда, частка «позитивно індіферентних» осіб є нижчою – лише 28,44%. У дослідженні української молоді, проведеному Д.В. Піонтковською, позитивна національна ідентичність була діагностована у 86,71% респондентів, натомість трансформовані типи, що відхиляються від норми, траплялися відносно нечасто – 13,29% респондентів (Піонтковська, 2017). У цьому випадку відсоткова доля виявлених відхилень є дещо меншою, ніж у нашій вибірці, що можна пояснити використанням модифікованої версії опитувальника.

Г.У. Солдатова пояснила психологічні механізми, що лежать в основі посилення етнічної індіферентності, так: в умовах загострення загальнонаціональних проблем, а також у ситуаціях міжетнічної напруженості зростання «байдужих» громадян може мати захисний характер і є своєрідним способом адаптації (Солдатова, 1998).

Як гіпо-, так і гіперідентичність є індикаторами стану «психічної інфляції», що відображають неузгодженість усвідомлених та несвідомих компонентів у структурі ідентичності. Трансформації етнічної самосвідомості активізуються внаслідок ідентифікації з колективною «тінню» – найбільш збитковою, неповноцінною стороною власної етногрупи. Неминучі спроби витіснити «колективну тінь» у сферу

несвідомого, що відбуваються у кризових ситуаціях, можуть мати різні наслідки.

Індивіди, у яких самосвідомість трансформується за типом *гіпоідентичності*, погано справляються з таким витісненням, воно стає ірраціональним. Витісняючи «колективну тінь», вони відчужуються від власної групи. Небажання підтримувати спільні етнокультурні цінності виражається у відчутті неповноцінності, збитковості, сорому за представників свого етносу, можливий негативізм і труднощі у спілкуванні зі співвітчизниками (Солдатова, 1998).

Індивіди, у яких самосвідомість трансформується за типом *гіперідентичності*, відчужують негативну «колективну тінь», проєктуючи її на іншу етнічну групу. В основі такої трансформації лежить гіпертрофоване прагнення до позитивної ідентичності, своєрідний «етнічний нарцисизм». Це передбачає перехід від природного розуміння переваг і досягнень власної етнічної групи до абсолютної переконаності в перевазі над «чужими». Гіперідентичність характеризує самосвідомість «наступального» типу, що відображає прагнення групи до домінування. У міжетнічній взаємодії це проявляється в різних формах нетерпимості: від роздратування як реакції на присутність членів інших етнічних груп до відстоювання політики обмеження їхніх прав і можливостей (Солдатова и др., 2008).

Висновки. Встановлено, що провідним типом етнічної ідентичності досліджуваної студентської вибірки виявилася позитивна етнічна ідентичність, тобто оптимальний баланс толерантності щодо своєї та інших етнічних груп (цей показник переважає в 76,7% досліджуваних). Серед них у 28,4% респондентів позитивна етнічна ідентичність доповнена вираженими проявами *етнічної індіферентності*, що проявляється в неактуальності власної етнонаціональної приналежності. Домінування гіпоідентичності або гіперідентичності (у формі етнофанатизму й етнотероризму) зустрічається в 10–13% студентів, що є невисоким показником, проте не варто його ігнорувати, ці випадки потребують пильної уваги дослідників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грицай Е.В., Николко М.В. Украина: национальная идентичность в зеркале Другого : монография. Вильнюс : ЕГУ, 2009. 220 с. URL: https://ru.ehu.lt/wp-content/uploads/2017/10/Ukraine_52e01433c9b89.pdf (дата звернення: 20.07.2022).
2. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Кам'янець-Подільський, 2017. 195 с.
3. Психодиагностика толерантности личности / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокофьева, О.А. Кравцова. Москва : Смысл, 2008. 172 с.
4. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / пер. з англ. М.М. Климчука, Т.В. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2006. 320 с. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> (дата звернення: 20.07.2022).
5. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. Москва : Смысл, 1998. 389 с.
6. Чечельницька Г.В. Філософське осмислення психоісторії: деякі фрагменти. *Філософія. Культура. Життя*. 2013. Вип. 39. С. 121–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2013_39_13 (дата звернення: 20.07.2022).



7. Чикур Л.Д. До проблеми формування національної ідентичності молоді південних регіонів України. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості* : збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 30 вересня – 1 жовтня 2021 р. Херсон : ФОР Вишемирський В.С., 2021. С. 316–320. URL: https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/_ЗБІРНИК_Матеріали%20конференції_30.09.2021_01.10.2021.pdf?id=e30b3df0-a7b0-44f3-ae78-bd1c90717be3 (дата звернення: 20.07.2022).

8. Шебанова В.І., Дементьєва К.Г., Чикур Л.Д. Соціально-психологічні чинники формування національної ідентичності української студентської молоді. *Габітус*. 2022. Вип. 34. С. 30–36. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/34-2022/4.pdf> (дата звернення: 20.07.2022).

REFERENCES:

1. Gritsay, E.V., Nikolko, M.V. (2009). *Ukraina: natsional'naya identichnost' v zerkale Drugogo: monografiya [Ukraine: national identity in the mirror of the Other: monograph]*. Vilnius: EGU, 220 p. Retrieved from: https://ru.ehu.lt/wp-content/uploads/2017/10/Ukraine_52e01433c9b89.pdf [in Russian].

2. Piontkovska, D.V. (2017). *Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsionalnoi identychnosti studentskoi molodi [Psychological features of the development of the national identity of student youth]*. *Candidate's thesis*. Kamianets-Podilskiy, 195 p. [in Ukrainian].

3. Soldatova, G.U., Shaygerova, L.A., Prokofeva, T.Yu., Kravtsova, O.A. (2008). *Psikhodiagnostika tolerantnosti lichnosti [Psychodiagnosics of personality tolerance]*. Moscow : Smysl, 172 p. [in Russian].

4. Smit, E. (2006). *Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu [Nations and nationalism in the global era]*, transl. from English M.M. Klymchuk, T.V. Tsybal. Kyiv: Nika-Tsentr, 320 p. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> [in Ukrainian].

5. Soldatova, G.U. (1998). *Psikhologiya mezhetnicheskoy napryazhennosti [Psychology of interethnic tension]*. Moscow: Smysl, 389 p. [in Russian].

6. Chechelnytska, H.V. (2013). *Filosofske osmyslennia psykhoistorii: deiaki frahmenty [Philosophical understanding of psychohistory: some fragments]*. *Filosofia. Kultura. Zhyttia – Philosophy. Culture. Life*, 39, 121–127. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2013_39_13 [in Ukrainian].

7. Chykur, L.D. (2021). *Do problemy formuvannia natsionalnoi identychnosti molodi pivdennykh rehioniv Ukrainy [To the problem of forming the national identity of the youth of the southern regions of Ukraine]*. *Zbirnyk naukovykh prats III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Sotsiokulturni ta psykhologichni vymiry stanovlennia osobystosti" [Collection of scientific papers of the 3rd International scientific and practical conference "Sociocultural and psychological dimensions of personality formation"]* (Kherson, September 30 – October 1, 2021). Kherson: FOP Vyshemyrskiy V.S., pp. 316–320. Retrieved from: https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/_ЗБІРНИК_Матеріали%20конференції_30.09.2021_01.10.2021.pdf?id=e30b3df0-a7b0-44f3-ae78-bd1c90717be3 [in Ukrainian].

8. Shebanova, V.I., Dementieva, K.H., Chykur, L.D. (2022). *Sotsialno-psykhologichni chynnyky formuvannia natsionalnoi identychnosti ukrainskoi studentskoi molodi [Socio-psychological factors of formation of national identity of Ukrainian student youth]*. *Habitus – Habitus*, 34, 30–36. Retrieved from: <http://habitus.od.ua/journals/2022/34-2022/4.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.07.2022.

The article was received 27 July 2022.